

KARL ROCERSİN DİDAKTİK İDEYALARI (HUMANİST PEDAQOGİKA)

Fərrux Rüstamov,

ADPU-nun pedaqoji fakültəsinin dekani, əməkdar elm
xadimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor

*Açar sözlər: humanist psixologiya, yaddaş məktəbi, təfəkkür məktəbi, pedaqoji-
psixoloji irs, təlim konsepsiyası.*

*Ключевые слова: гуманистическая психология, школа памяти, школа мышле-
ния, педагогическо-психологическое наследие, учебная концепция.*

*Key words: humanistic psychology, memory school, thinking school, pedagogical
and psychological heritage, learning concept.*

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanı elmi-mədəni, sosial-iqtisadi və siyasi sahədə baş verən dəyişiklik əsaslı şəkildə sübut etdi ki, cəmiyyətdə müsbət köklü dəyişikliklərə nail olmaq üçün təhsil sistemi yenilənməlidir. Cəmiyyətin tərəqqisi-
sinin vacib amilləri olan elm və mədəniyyətin, xalqın intellektual potensialının formalaşmasında mühüm rol oynayan təhsil sisteminin müasir dövrdə inkişafını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İkişif Konsepsiyası (2012) və "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" (2013) təsdiq edildi. Yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə qədər Azərbaycanda təhsil sisteminin əsasları: ümumi dəyərlər, təhsil prinsiplərinin fəlsəfi əsasları (bərabərlik və azadlıq), təhsil və vətənin azadlığı əks etdirən liberal ideologiya, demokratik cəmiyyətin əsas komponentlərindən olan fasiləsiz təhsil, bərabərlik və məsuliyyətliyyəti nəzərdə tutan insan hüquqları qoyuldu. Bu fundamental nəzəriyyənin görkəmli nümayəndələri A.Kombe, A. Maslou və K. Rocersdir.

Pedaqogika

Bu kontekstdə tanınmış Amerika psixoterapeviti və psixoloqu Karl Rocersin (Carl Ransom Rogers) (1902-1987) didaktik ideyaları maraq doğurur. Onun didaktik konsepsiyasının əsasını insana və onun şəxsiyyətinə inam təşkil edir. K.Rocersin zəngin pedaqoji-psixoloji irsi vardır. 16 kitabı, 200-dən artıq məqaləsi dünyanın 60 ölkəsində ayrı-ayrı dillərdə nəşr olunmuşdur. O, dünyada xəmsi təlim konsepsiyası yaradan azsaylı psixoloqlardan biri kimi tanınır. Rus dilinə tərcümə olunmuş "Psixoterapiyaya giriş (psixoterapiyada şəxsiyyətyönümlü münasibət)" (1984), "Ögər müəllim olsaydım bu sualları verərdim" (1988), "Ellen Vest və təhsilçilik" (1993), "Şəxsiyyətin təşəkkülü" (1994), "Həqiqətdən necə vərsən, elə də olma". Psixoterapeviti insanın məqsədi ilə bağlı baxışları" (2001), "Öyrənmək azadlığı" (2002), "Empatiya" (2002), "Konsultasiya və psixoterapiya" (2006), "Şəxsiyyətyönümlü psixoterapiya" (2006) monoqrafiyaları təhsil-tərbiyə məsələlərinə həsr olunmuşdur. Keçən əsrin 60-cı illərindən bu günədək onun didaktik ideyaları bütün dünyada təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi və təcrübəsinə böyük təsir göstərir, formalaşan

yeni humanist pedaqoji-psixoloji ideyaların metodoloji əsası rolunda çıxış edir. Çox təəs-süf ki, onun pedaqoji-psixoloji irsi Azərbaycanda sistemli şəkildə öyrənilməyib, heç bir əsəri dögmə dilimizə tərcümə edilməyib. Ən yaxşı halda "Pedaqogika tarixi" (F.Rüstamov) və "Psixologiya tarixi" (R.Əliyev) dərsliklərində bəqında qısa çəkər verilib. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatın təbili göstərir ki, Azərbaycanda şəxsiyyətyönümlü təhsillə bağlı son illərdə aparılan elmi tədqiqat işi yoxdur ki, orada Karl Rocersin didaktik nəzəriyyəsinə istinad edilməsin. Bu da səbəbsiz deyil. Dünya pedaqog və psixoloqlarının şəxsiyyətyönümlü təhsil modelinin əsasında Karl Rocersin irsi sürdüylü humanist ideyalar dayanır. Onun adı Avropada Amerikaya mühacirət etmiş F.Perlz, Ş.Byuler, K.Xornii, E.From kimi görkəmli alimlərlə bir yerdə çəkilsə də o, aslan amerikiçidir. Vətəndaş müharibəsindən (1861-1865-ci illər) əvvəl onun babası Aleksandr Homilton Rocers İngiltərədən Nyu-York ştatına, oradan da Viskonsin ştatının Vayvntos şəhərinə köçmüşdür. Onun şərəfinə adlandırılan Rocersavenyu köçsində vaxtı ilə yaşadığı ev tarixi abidə kimi qorunur. Həmin evdə Aleksandr Homilton Rocersin beş oğlan övladı dünyaya gəlir ki, onlardan da biri Karl Rocersin atası Uolter Aleksandr Rocersdir. Atasının ailəsi də köklü tarixə malikdir. Ulu nənəsi ingilis Metyu Kaşinq 1638-ci ildə okeanı keçərək Massaçusets ştatına köçsə də, onun varisləri sonralar Rocersin ailəsi kimi Viskonsin ştatında məskunlaşıb. Həmin ştatın Delafid şəhərində Metyu Kaşinqin Vətəndaş müharibəsində həlak olan üç qardaşının abidəsi indi də qorunur. Uolter Aleksandr Rocers və Culiya Kaşinq uşaqlıqdan bir-birini tanısa da 1891-ci ildə ailə qurublar. Uolter Aleksandr Rocers xitəsəncə mübəndis, yüksək maliyyə uğurları əldə edən iş icraçısı idi. Uolterin altı oğlan övladı olub ki, onlardan

da biri 8 yanvar 1902-ci ildə İllinoys ştatının Ouk-Park şəhərində anadan olan Karl Rocersdir. K.Rocers sonralar uşaqlıq illərini xatırlayaraq ailəsi ilə bağlı yazırdı ki, bu (ailəmiz-F.R.), ciddi, gücəşə getməyi sevməyən, qonqqlqlara az gedən, işləməkdən zövq almağı bacarmı, etik mühitə malik qapalı bir ailə idi. Ailədə alkoqollu içkilərdən, kəridən istifadə edilməz, teatr isə, əmumiyyətlə, gedilməzdi. Ailədə bizim vaxtımız yaxşı keçsə də digər insanlarla ünsiyyətə girməzdi. Mən həmişə oxuyar, aylon-cəlorə vaxt sərf etməzdim. Orta məktəbdə oxuyanda cəmi iki dəfə yoldaşlarımla görüşsə getmişdim. K.Rocers vaxtının çoxunu təhsillə keçirdiyindən ailinə keçən bütün kitabları, hətta lüğətləri və ensiklopediyaları oxuyurdu. K.Rocers hər üç məktəbdə yüksək qiymətlərlə oxuyur, bütün fənlərdən, xüsusilə ingilis dili və təbiət fənlərindən əla qiymətlər alırdı. Yay tətilini şəhər ətrafında ki fermalarda keçirər, yuloruna qədər işləyirdi. O, uşağ vaxtı həm də çox zəif olub. 75 yaşında uşaqlıq illərini xatırlayaraq yazırdı: "Mən çox zəif uşağ olmuşam. Bir dəfə atam ağzından qaçırdı ki, yaqın bu bədənə çox yaşamıram, cavab öləcəm. İndi 75 yaşındam və onun (atamın-F.R.) haqlı olduğunu düşünürəm. Özümü cavab hiss edirəm və ümidvaram ki, heç vaxt qocalmayacağam". K.Rocers uşaqlıqdan fərsəti və qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb etmişdi. Sürətli və dəyğün oxuma vərdisinə görə o, 1909-cu ildə Ernest Heminqveyin də təhsil aldığı məktəbin bir-başsı ikinci sinfinə qəbul olmuşdu. Ernest Heminqveyin atası da həmin məktəbdə müəllim işləyir, təbiətşünaslıqdan dərs deyirdi. Onun 12 yaşında ailə lərimə altdı və şəhər ətrafına köçdi. Vhildcynlər belə hesab edirdi ki, yeniyetmələri olan ailənin şəhər bəyətmin aldadıcı təsirinəndən nəciz olmasa daha faydalı ola bilər. Orada Rocers gecə kəpənlərlə ilə mərəqlənir, kənd təsərrüfatına aid ədəbiyyat oxuyur, materialları

müstəqil öyrənməklə tədqiqatların praktik və elmi metodları haqqında ilkin təsəvvürlərə yiyələnirdi. Sonralar o, "Şəxsiyyətlərə şəxskülli" əsərində yazırdı ki, hər iki öylənə mənim gələcək işimdə çox yararlı oldu.

1922-ci ildə Gənə Xristian Assosiasiyasının nümayəndələri ilə birlikdə Çində oldu. İlyarım Çində yaşaması onun dünyagörüşünün formalaşmasına güclü təsir etdi. "Psixoterapiyaya giriş. Şəxsiyyətin şəxskülli" kitabında o yazırdı: "Mən gördüm ki, fransızlar və almanlar ayrı-ayrılıqda çox yaxşı insanlar olsa da, qətiyyən bir-birini sevmirlər". Buna görə də o, insana hansısa dini təmayilə, dini təriqətə görə baxırdan yan keçdi. Onun insana münasibəti dini baxırdan daha geniş və humanist idi. Bu isə özünü onun nəzəri və praktik fəaliyyətində göstərirdi. Uzun illər ailəsinin təsiri altında ruhi-mənəvi fəaliyyətlə məşğul olan K.Rocers yalnız yetkinlik yaşında öz həyat yolunu seçdi. Bu da təbii ki, valideynləri ilə onun arasında münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb oldu. Ailədə nüfuz sahiblərinin təzyiqindən sonra qazanılan azadlıq sonralar psixoterapiyada yeni bir elmi istiqamətin yaradılmasına onun köməyinə gəldi. 1919-cu ildə Viskonsin ştatındakı universitetin kond təsərrüfatı fakültəsinə daxil olan Rocers burada cəmi iki il oxudu. Əxlaq-mənəvi məzmunlu, emosional yüklü tələbə konfransları onun həyata baxışını dəyişdi. Alim-aqronom peşəsindən imtina edərək, ruhi fəaliyyətə keçdi.

Özünün dediyinə görə, onun təhsil illəri zəngin və rəngarəng olmuşdur. Uşaqlıq illərindən yaxşı tanıdığı Xelen Eliotla ailə həyatı quran K.Rocers 1924-cü ildə liberal baxışları dəstəkləməsi ilə seçilən Yunion şəhərindəki teoloji seminariyaya daxil olur. Ailənin dini baxışlarından imtina edən K.Rocers müasir dini nəzəriyyələri öyrənmək üçün iki il həmin seminariyada oxuma-

lı olur. Burada azad və müstəqil fəlsəfi fikrə, ciddi problemlərin həlli ilə bağlı göstərilən istənilən təşəbbüsü hörmətlə yanaşılsa da, təlim prosesinin təşkili onun qəna etmirdi: "Biz hiss edirdik ki, burada (seminariyada - F.R.) hazır biliyi beynimizə doldurmağa çalışırlar. Biz isə öz suallarımızın cavablarını özümüz tapmaq istəyirdik". Bu səbəbdən də o, tələbələrini təşkil etdikləri seminarlarda fəal iştirak edirdi. Seminarlarda həyat və fəlsəfə problemlərini müzakirə predmetinə çevirən tələbələrini əksəriyyəti, o cümlədən K.Rocers də çox keçmədi ki, dindən imtina etdi. Onun həyat fəlsəfəsi tamam dəyişdi. Yunion seminariyasının müəllimi E.K.Mak-Qiffertin təsiri ilə K.Rocersin didaktik baxışları formalaşmağa başladı. Tələbələrə təlim prosesində azadlıq və sərbəstlik vermək, onları təhsil prosesinin bərabərhüquqlu iştirakçılığına çevirmək E.K.Mak-Qiffertin pedaqoji fəaliyyətinin əsasını təşkil edirdi. Rocers müəlliminin pedaqoji ideyalarını heyranlıqla qəbul edirdi, çünki o, dərk etmə azadlığına və nəticəsindən asılı olmayaraq həqiqəti axtarmağın lazım olduğuna inanırdı. Düşünə azadlığının heç nə ilə məhdudlaşdığını bilik səhələri axtarışında, o, psixologiyaya meyil etdi. Onda psixologiyaya marağın yaranmasına Qudvin Uotsonun, Eliot Xerrisonun, Marian Kenforsinin psixiatriya üzrə mühazirə və praktik məşğələləri mühüm təsir göstərdi. O dərk etməyə başladı ki, mənəvi yardıma ehtiyacı olanlara kömək etmək kilsə ilə məhdudlaşa bilməz. Bu ideyalardan ilham alan Rocers Kolumbiya Universitetinin pedaqoji kollecinə daxil oldu. Burada o, U.Kilpatrinin vasitəsilə Con Dyuinin yaradıcılığı ilə tanış oldu, fərdi təcrübəni idrakın yeganə meyarı kimi qəbul edən pragmatizm fəlsəfəsinin əsas müddəalarını mənimsədi. Con Dyuinin Amerikada yeni pedaqoji nəzəriyyənin yaranmasını şərtləndirən ideyaları K.Rocersin pedaqoji təfəkkürünün formalaşmasına ciddi

təsir göstərdi. O, U.Kilpatrinin rəhbərliyi altında təhsilin fəlsəfəsi ilə məşğul oldu və qısa bir müddətdə diqqətləyi uğurlar əldə etdi. Bacarıqlı və qabiliyyətli müəllim olacağına onda dərin inam yaranmışdı. Az sonra sağlamlıq düşüncəli və praktik insan olan Liva Xollinqvortun rəhbərliyi ilə uşaq klinikasında klinik psixoloq kimi işləməyə başladı. Burada o, uşaqların diaqnostikası və konsultasiyası ilə bağlı sualları cavablandırır. Onun ilk terapevtik təcrübəsi də bu institutla bağlı olmuşdu. K.Rocers uşaqlara kömək institutunda internada olarkən freydzimin qızğın təbliğatçıları olan psixiatrlarla - David Levi və Loyson Louri ilə tanış olur. Z.Freydin spekulativ konsepsiyası ilə U.Torndayın ideyaları arasındakı ziddiyyətin həlli zəruriliyi onu düşündürən ciddi məsələlərdən biri idi. K.Pocers Z.Freydin və müasirləri olan Karen Xorni və Harri Stek Sallivan kimi psixosozial nəzəriyyəçilərin tərəfdarı olan psixoterapevt kimi fəaliyyətə başladı. O, 1928-ci ildə magistr, 1931-ci ildə doktorluq dərəcəsi aldı. Az sonra o, Nyu-York ştatının Rocestera şəhərinin sosial xidmət idarəsinin həddi-buluğa çatmayan qanunpozanları və azamətəli ailədən olan uşaqların təlimi şöbəsində işləməyə başladı. Məhz həmin dövrdə onda müştərilərlə (K.Rocers patient əvəzinə klient sözü işlədir) iş təcrübəsi əsasında özünün şəxsi baxışları formalaşmağa başladı. Əmin oldu ki, terapiya müəyyən qanunlara tabedir. İlk sikkiz il K.Rocers praktik psixoloq kimi fəaliyyət göstərdi, insanlarla psixoterapevtik söhbətlər apardı, onların diaqnostikasının texnologiyasını və onlara kömək metodlarını işləyib hazırladı. Uşaqlarla və onların valideynləri ilə təklif etdiyi metodların səmərəsini yoxladı. Çoxillik təcrübəyə istinad edərək belə nəticəyə gəldi ki, müştərinə nəyəmə məcbur edən və ya təhrik edən bütünlən yanaşmalardan imtina etmək lazımdır. Psixoterapiya prosesində müştəriyə arxalan-

maq daha səmərəli və faydalıdır. Uzunmüddətli iş təcrübəsi nəticəsində onun öz nəzəriyyə və metodları (müştəri mərkəzli yanaşması) formalaşdı. 1939-cu ildə onun "Çətin tərbiyə olunan uşağın klinik müalicəsi" adlı kitabı nəşr olundu. Həmin dövrdə o, universitetin sosiologiya şöbəsində çətin tərbiyə olunan uşağın klinik müalicəsi ilə bağlı mühazirələr oxuyur, onları necə başa düşməyi və onlara necə davranmağın yollarını göstərirdi. Bu məqsədlə o, həttə Rocester şəhərində istiqamətverici kömək mərkəzi yaratmışdı. K.Rocers burada fəaliyyət göstərərək kliniki təcrübəsi onda şəxsiyyətə bağlı yeni və müəmməl bir nəzəriyyənin formalaşmasına təkan verdi.

K.Rocersin oğul və qızlarının erkən uşaqlığı həmin dövrə təsadüf edir. O, "Psixoterapiyaya giriş. Şəxsiyyətin şəxskülli" əsərində yazırdı ki, mən həyat yoldaşımın köməyi ilə uşaqları sevmək, onlarla ünsiyyət qurmaqdan zövq alan, onların istəklərini arzulamaq başa düşən valideynə çevildim. Sonralar o, yazırdı: "Na Bibliya, na peyğambərlərin kitabları, na Freyd, na de elmi tədqiqatlar şəxsi təcrübəmin dəyəri ilə müqayisə edilə bilməz".

O, obyektivliyi qorumağa çalışdığından, özünü konkret hansısa elmi məktəbin təmsilçisi hesab etmirdi: "Mən heç zaman hansısa peşakar qrupa aid olmadım. Psixoloqlar, psixosozialistlər, psixiatrlar, sosioloqlar, yoxsul ailələrlə iş üzrə mütəxəssislər, pedaqoqlar və din xadimləri ilə sıx əməkdaşlıqda çalışsam da, özümü birbaşə və ya dəlailəy ilə bu qruplardan hansısa birinə məxsus hesab etmirdim. Mənim, həqiqətən, məxsus olduğum yeganə qrup, özünün təşkil etdiyi və ya təşkilinə kömək etdiyim xüsusi təyinatlı sıx birləşmiş qrupdur.

1940-ci ildə K.Rocers Ohayo ştatının dövlət universitetinə professor vəzifəsinə dəvət olundu. Öz akademik karyerasına kifayət qədər yüksək pillədə başlayan K.Rocers

bununla da ona olunacaq təzyiqdən qaçmağa nail oldu. Onun fikrinə, çox vaxt yeni fəaliyyətə başlayan tədqiqatçıların ideyalarının yerli-yersiz tənqidi həmin alimlərə yaradıcı şəkildə özünü göstərməyə imkan vermir. Universitet fəaliyyətinin ilk illərində onun diskussiyalara səbəb olan "Terapiya prosesi" adlı məqaləsi dərc edildi. Universitet təcrübəsi, tələbələrə onun ideyalarını dəstəkləməsi və adekvat cavab verməsi onu psixoterapiya problemlərinin şərhinə həsr olunmuş "Konsultasiya və psixoterapiya" kitabını yazmağa ruhlandırdı. Həmin kitabda psixoterapiyada "qeyri-direktiv konsultasiya" kimi tanınan yeni elmi istiqamətin əsası qoyuldu. O dövrə Amerika psixoterapiyada iki əsas elmi istiqamət var idi. Onlardan biri psixozanalitik idi. Bu metoddan, əsasən, həkimlər istifadə etsələr də, tibbi təhsildə məsləhətçilər və psixoterapevtlər insan davranışını izah etmək üçün Freydin və onun ardıcıllarının nəzəriyyələrinə istinad edirdilər. İkinci istiqamət direktiv məsləhətvermə idi. Bu metodun tərəfdarlarının əsas ideyası ondan ibarət idi ki, terapevt ekspert kimi öz obyektinə (müşərisinə) dağıq diqqət qoymalı və bunun əsasında da müşərinin ruhuna uyğun istiqamət seçməlidir. K.Rocers "Konsultasiya və psixoterapiya" kitabında müşəriyə məsləhət verməkdə yeni tip münasibətlər təklif etdi. Yeni münasibətləri xarakterizə edən səciyyəvi cəhət ondan ibarət idi ki, bu yanaşmada terapevtin istə münasibətləri müşərinə məcburiyyətə, təzyiqdən azad olmağa, öz hislərini, düşüncələrini açıq şəkildə ifadə etməyə imkan verirdi. Belə vəziyyətdə müşəri özünün dərk etmə səviyyəsinə yüksəlir, bu isə ona yeni pozitiv addımlar atmağa kömək edirdi.

K.Rocers 1945-ci ildən fəaliyyətini Çikaqo Universitetində davam etdirməli oldu. Bu illər onun üçün şəxsiyyət nəzəriyyəsi və psixoterapiya sahəsindəki məhsuldar tədqiqatlarının nəticəsi kimi meydana gələn

"Psixoterapiya və şəxsiyyətin inkişafı" (1954) əsəri ilə yadda qaldı. 1953-1954-cü illərdə onun yetkinlik nəzəriyyəsi ilə bağlı bir neçə məqaləsi ("Müşəri mərkəzli terapiya", "Şəxsiyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə bağlı müşəri mərkəzli yanaşma əsasında işlənmiş terapiya nəzəriyyəsi") dərc olundu. Həmin illərdə o daha iki nəzəri işi ilə psixoloji-pedaqoji itimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. 1957-ci ildə "Şəxsiyyətin terapevtik dəyişənliyi üçün zaruri və qanəddici şərtlər", 1958-ci ildə isə "Psixologiya konsepsiyası bir proses kimi" məqaləsi nəşr edildi. Bu dövrə Rocers davranışın determinantı kimi "Mən" obrazına xüsusi diqqət yetirən alimlərin – K.Xorni, K.Qoldşteyn, A.Maslau, A.Angyal və Q.Sallivanın mühüm təsiri olur. "Mən" obrazını yaradılmış Amerika alimlərinin ən diqqətəlayiq elmi nəzəriyyələrindən biri olmuşdur. Bu obraz 2 hissədən ibarətdir: özünütənnimə və özünəmunasibət. Burada insanın özünə olan münasibəti müsbət olmalıdır. Alimlərin fikrinə, bir neçə "Mən" obrazı mövcuddur: real "Mən", ideal "Mən" və digərlərin gözündə "Mən" obrazı. İdealdə bu 3 "Mən" obrazı üst-üstə gəlməlidir və ancaq bu halda insanın normal inkişafı və nevroza qarşı davamlılıq haqqında danışmaq olar. İdeal "Mən" real "Mən"-dən fərqlənirsə, insan özünə müsbət yanaşma bilmir və bu onun normal inkişafına mane olur və onda gərginlik, təlaşlıq, özünəinamsızlıq yaranır.

K.Rocers şəxsiyyətin strukturunun fundamental komponenti olan "Mən" konsepsiyasını subyektin ətraf sosial mühitə inteqrasiyası prosesinde formalaşan davranış nizamlaşmasının daxili hərəkətverici mexanizmi kimi nəzərdən keçirirdi. Əgər əvvəllər psixoterapevtlər pasientlərlə, xəstələrlə həkim-peşəkarların müayinələşdiyi sərt direktiv göstərişlərlə işləyirdilərsə, K.Rocers həkim və xəstə münasibətlərində bərabərliyin olmasını əsaslandıraraq elmi

dövriyyəyə "müşəri" (o, pasient sözünün yerinə klient sözü işlədirdi) anlayışını daxil etdi. K.Rocersə görə, müşəri onu narahat edən bütün problemlərə baxmayaraq, bütövlükdə sağlam adamdır. Müşəri nəzəri cəhətdən özünə xidmət göstərməyi bacarsa da, üstünlüyü psixoterapevtə verir və inanır ki, o, bu işi daha keyfiyyətli və peşəkarcasına həyata keçirə bilər. Bu halda inteqrasiya dərini şəxsi əlaqə tələb edir. Müşəri öz "Mən"-ini yaradıcı şəkildə fəalləşdirir və problemlərinin həlli üçün məsuliyyətli olur. Psixoterapevt sadəcə, "müqəmməkə" olan həmin potensialı oyatmalı, aktivləşdirməli, müşəriyə elə bir daxili inam yaratmalıdır ki, o özünü öz problemini həll etməyə qadir olsun.

K.Rocersə görə, psixoterapevt səmərəli kömək etmək üçün üç xarakterik xüsusiyyətə malik olmalıdır:

- 1) müşərinə şərtsiz, yəni necə varsa elə qəbul etməli, ona müsbət münasibət göstərməli, hörmət etməyi bacarmalıdır;
- 2) müşəri ilə münasibətdə tam səmimi, vicdanlı və açıq olmağı bacarmalıdır;
- 3) müşərinin emosional vəziyyətinə ehtiyac baxmalı, marhamətli və qayğıkeş olmalıdır.

Həkim müşərinin daxili aləmini görmək, onun emosional vəziyyətini obyektiv qiymətləndirmək, psixi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqla yanaşı, öz şəxsi mövqeyini bir an da yaddan çıxartmamalıdır. K.Rocers "müşəri mərkəzli terapiya" ideyasını təşkil etdiyi Konsultasiya Mərkəzində geniş tətbiq etdi. 1957-ci ilə kimi K.Rocersin rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən bu mərkəzdə müşərilərə azad terapiya istiqaməti seçmək imkanı verildi. Onun "Müşəri mərkəzli terapiya" kitabında mərkəzdə toplanmış təcrübə ümumiləşdirilmişdi. Alimin ideyalarını ənənəvi direktiv metoda təhlükə hesab edənlər onu haqsız yara tənqid edirdilər.

K.Rocers Çikaqo Universitetində işləyərkən Amerika Təbiiqi Psixologiya

Assosiasiyasının (1945-1946), Amerika Psixologiya Assosiasiyasının (1946-1974), Amerika Psixoloqlar Akademiyasının prezidenti (1956-1957) seçilmişdi. O həm də Humanist Psixologiya Assosiasiyasının (1963) əsasını qoyanlardan biri, Amerika və Qərbi Avropa universitetlərinin bir neçəsinin fəxri doktoru idi. K.Rocers yeganə Amerika psixoloqudur ki, Amerika Psixologiya Assosiasiyasının iki ən vacib və nüfuzlu mükafatını ("Distinguished Scientific Contribution Award" (1957) və Distinguished Professional Contribution Award (1972) almışdır. 1964-cü ildə Humanist Psixologiya Assosiasiyası onu şərafli bir adı – II-in humanisti adına layiq görmüşdü.

K.Rocers 1957-1961-ci illərdə Viskonsin Universitetində psixoterapiya və psixologiya üzrə xüsusi kurslar aparırdı. Burada o, belə bir suala cavab axtarırdı: "zaruri və qanəddici şərait" Çikaqo Universitetinin Konsultasiya Mərkəzində müşəriləri olmuş tələbələr, yaşlılar və uşaqlar kimi xəstəxanaya götürülmüş şizofreniklərə də tətbiq oluna bilərmi? Şizofreniklərə psixoterapevtik işin bəşlik yekunu şəxsiyyət mərkəzli terapiyanın inkişafına böyük təsir göstərdi. Həmin tədqiqatların təşkilatçılarından biri olan Yucin Cendlin sonralar yazırdı ki, şizofreniklərlə psixoterapevtik iş sayəsində hisz xeyli nəliyyətlər əldə etdik. Bu dövr K.Rocersin həyatında ağır bir mərhələ oldu. O, təlim prosesinin düzgün qurulmasından narahatlıq keçirərək yazırdı: "Təlimin uğurla getməsinə həmməyaraq alınan nəticələrin nə qədər əhəmiyyətsiz olduğunu görəndə dəhşətə gəlirəm. Çünki təlim insanda öz xüsusi təcrübəsinə inamsızlıq yaradır, onun üçün biliyin dəyərini aşağı salır. Ona görə də mən belə həsəsləndirəm ki, təlimin nəticələri ya vacib deyil, ya da immiyyətə zərərli". O öz narazılığını kəskin şəkildə ifadə edərək deyirdi: "Biz psixoloq-

ları cəmiyyətin zərərini öyrətməklə ağılsız, səmərəsiz və faydasız iş görürük". "Amerika psixoloqu" jurnalı ilk vaxtlar həmin məqaləni dərc etməkdən imtina etdi. Yalnız tələbələr arasında böyük populyarlıq qazandıqdan sonra həmin yazını çap etmək mümkün oldu.

Kaliforniya ştatının San-Diego Universitetində qısa bir müddətdə pedaqoji fəaliyyəti göstərən K.Rocers tələbələrini hüquq və azadlıqlarını müdafiə etdiyinə görə Universitet rəhbərliyi ilə yollarını ayırmalı oldu. Məhz həmin dövrdə o, müəllimin fəaliyyətini psixoterapevtin işləri ilə müqayisə etmək qərarına gəldi. Psixoterapevt insanı əvvəlcədən düşünülmüş formaya salmağa cəhd etmək formalaşdırır, insana özündə gizlənən, unudulan, təhrif olunan müsbət şeyləri tapmağı öyrədir. Bununla əlaqədar olaraq o yazır ki, əgər müəllimlər funksional, dəyişikliyi səbəb olan, insana, onun hərəkətlərinə təsir göstərən biliklər maraqlıdırsa, onlar nümunələr və ideyalar üçün psixoterapiya mürciatı etməlidirlər. Psixoterapiyada isə bilik alma ələ sadə və anlaşıqlı şəkildə ifadə edilməlidir ki, təhsil prosesində ondan istifadə etmək mümkün olsun. Müəllim şagirdə münasibətində həssas və qayğıkeş olmalıdır. Əgər müəllim heç bir fərq qoymadan şagirdlərə qayğıkeş və mehriban münasibət göstərsə, onların uğurlarına sevinərsə, bu, şagirdin narahatlığını, qorxusunu, müdafiə reaksiyalarını minimuma endirir, onun şəxsiyyətinin inkişafını və özünüaktallaşdırmasını təmin edir. Müəllim psixoterapevt kimi şagirdi şərtsiz, yəni olduğu kimi qəbul etməklə yanaşı, şagirdlə münasibətini ələ soviyyədə qurmağı bacarmalıdır ki, şagird onu başa düşə bilsin. K.Rocers uzunmüddətli təcrübələrinə əsaslanaraq belə qənaətə gəldi ki, uğurlu psixoterapiyanın və uğurlu pedaqoji fəaliyyətin üsul və vasitələri eynidir. Onun fikrinə, hər iki sahədə uğur qazanmaq üçün empatiya, hörmət, konkrüentlik imkan

verir ki, pedaqoq öz həqiqi şəxsiyyətini, öz həqiqi "Mən"-ini ifadə edə bilsin.

1952-ci ildə Rocers Harvard Universiteti tərəfindən təşkil olunan konfransda "İnsan davranışına təsir edən təlim metodları" mövzusunda çıxış etmək üçün davət aldı. Ona psixoterapiya prinsiplərinə əsaslanan şagirdyönümlü təlim haqqında ideyalarını şərh etmək təklif olundu. O, konfrans iştirakçılarının böyük marağına səbəb olan, universitet məşğələlərində, fərdi və qrup psixoterapiyasında öldü etdiyi şəxsi təcrübəsinin nəticələri ilə bağlı maraqlı təqdimat etdi.

K.Rocersin fikrinə, başqa birisinə təlim metodikası öyrətmək mümkün deyil, çox vaxt buna cəhd göstərmək faydasız və nəticəsiz olur. Öyrədilan bilik isə insanların davranışına çox az, yaxud da heç təsir göstərmir. İnsanlara ələ bilik vermək lazımdır ki, onların davranışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərsin. Bir insanın özü tərəfindən qazanılan bilik, təcrübə nəticəsində dərk etdiyi həqiqət olduğu kimi başqasına verilsə, bu, digər insanda şəxsi təcrübəsinə inamsızlıq yarada bilər. Bununla da o, daha çox müstəqil öyrənməyə, şəxsi təcrübəyə üstünlük verilməsi qənaətinə gəlirdi. Onun fikrinə, təlimin bu cür təşkil olmağının üçün daha maraqlı olur. Rocers üçün təlim üsulundan ən maraqlısı və həm də ən çətinidir ki, insan müvəqqəti olaraq öz davranışını "unudur", digər insanların öz təcrübəsinə necə yaşamasını, həmin təcrübənin onlar üçün hansı məna kəsb etməsinə öyrənir. Rocersə görə, təlim metodu şübhələri dağıtdırmaq üçün aydın olmayan sualların cavabının tapılmasına cəhd etməklə yeni təcrübə qazınmaqdan ibarətdir. Bütün insanların təcrübələri oxşar və alınan nəticələr eyni olsaydı, onda Rocersin dediyi kimi, təlimdən (insanlar oxumağı üçün müstəsna hallarda toplanardı), təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsindən (məqbul və imta-

hanlardan-sonsuz da onlar insan üçün dəyərli olan, onların davranışına təsir göstərən bilikləri ölmür), komponentlik meyarı kimi dəyərlərdən (kim öyrənsə bunun fəsiləsiz davam etməsində maraqlıdır), nəticələrin təqdimatından (heç kim nəyisə nəticələrdən çıxış edərək öyrənmə bilməz) imtina edilirdi.

Rocers fəaliyyətinin sonrakı illərində diqqətinə şəxsiyyətəyönümlü nəzəriyyə və metoddan normal insanların şəxsi yüksəlişinin fasilitasiyası və insan münasibətlərinin potensialının genişləndirilməsi üçün istifadəyə yönəldi. Intensiv olaraq kiçik qrupların personal və təşkilati dəyişikliklərini katalizatoru kimi səmərəliliyini öyrəndi.

XX əsrin 60-cı illərində K.Rocers Amerikada qrup terapiyası adını almış hərəkatın liderinə çevrildi. 1961-ci ildə onun "Terapiyaya giriş. İnsanın təşəkkülü", 1970-ci ildə isə "Karl Rogers qrup terapiyası haqqında" kitabları nəşr olundu. Onillik psixoterapevtik təcrübəsinə ümumiləşdirdiyi və sistemləşdirdiyi "Terapiyaya giriş. İnsanın təşəkkülü" kitabı ilk vaxtlar həmkarları tərəfindən o qədər də anlaşıqlı qarşılanmasa da, geniş maraq doğurdu və müəllifinə çox yüksək qonorar gətirdi. 1963-cü ildən onun fəaliyyəti Kaliforniya ştatının La Jolla şəhərində "Şəxsiyyətin Öyrənilməsi Mərkəzi" ilə sıx bağlı olmuşdur. Burada onun ideyalarına və fəaliyyətinə müdiriyyət tərəfindən məhdudiyyət qoyulmadığından xeyli yeni əsərlər yazdı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həmin illərdə K.Rocers mövcud nəzəriyyələrə və şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq şəxsiyyətin "Mən" konsepsiyası nəzəriyyəsini yaratdı. 1968-ci ildən "Şəxsiyyətin Öyrənilməsi Mərkəzi" na rəhbərlik etməyə başladı. K.Rocers hesab edirdi ki, şəxsiyyətəyönümlü nəzəriyyənin əsas ideyasını istənilən insani münasibətlərə aid etmək olar. Şəxsiyyətəyönümlü nəzəriyyənin formulyasına görə, təlim prosesinin iştirakçıları şəxsi inkişafı can altdıqda, psixoterapevt tərəfindən səmimiyyət,

empatiya və pozitiv münasibət təmin olunduqda klientin şəxsiyyətinə pozitiv dəyişikliklər baş verir. Bu nəzəriyyə onun tanınmış pedaqoq X.Frayberqlə birgə yazdığı "Öyrənmək azadlığı" kitabında öz əksini tapdı. Kitabda həm də onun tədris prosesi ilə bağlı fikirləri, didaktik konsepsiyasının əsas müddəaları təhlil olunurdu. Həmin kitabı görə K.Rocers yenidən həmkarlarını tanındıqna tuş gəldi. Kitəb haqqında yazılmış təqidi resenziyaların təhlili göstərir ki, psixoterapiyada olduğu kimi təhsildə də yeni ideyalar müqavimətlə qarşılandı. Pedaqogika nəzəriyyəsi, London Universitetinin professoru R.Peter K.Rocersi nəinki təqidi, hətta təhqir edərək yazırdı: "Təəccüblüdür ki, ...başqalarının təcrübəyə açıqlığına təkidlə tələb edən müəllif guya ümumi təhsil problemlərinə aid olan məqalələr toplusu təklif edir, amma pedaqogika nəzəriyyəsi və praktikası məsələlərində tam nədəniyyət və savadsızlıq göstərir. Azadlıq - özünüdərləndirən tədqiqat kimi gözdədir. Amma həyatda da, təhsildə də digər dəyərlər var. Məslən, həqiqət, ciddilik və düşüncə azadlığı. Bu resenziyanın qorxulu olması ilk baxışdan diqqəti cəlb edir. Mühakimənin ziddiyyətli olmasına təhsil fəlsəfəsi üzrə tanınmış müəssisə Samuel Tenenbaum tərəfindən yazılmış resenziyadan da aydın görünür. O yazırdı: "Təhsilin inkarına həsr olunmuş kitab nadir hallarda insani həyəcanlandırır. oxucunu təhsil konvensiyası baxışından azad edir. "Öyrənmək azadlığı" kitabında oxucu təkcə yaxşı təhsil yox, həm də yaxşı həyatın fəlsəfəsini və metodologiyasını tapır". Şəxsiyyət mərkəzli terapiya ideyasını irəli sürəndə də K.Rocersə qarşı belə bir münasibət özünü göstərmişdi. K. Rocers çox maraqlı nəticəyə gəlmişdi: "Mən hər dəfə həyatı əhəmiyyətli vacib məsələlər qaldıranda tamamilə əks reaksiyalar doğurur. Doktor Samuel Tenenbaumun yazısı mənim üçün çox maraqlı və əhəmiyyətlidir. O, U.Kilpatrick kimi məşhur alim

haqqında əsərin müəllifi, təcrübəli pedaqoq, təhsil problemləri ilə məşğul olan filosofdur. Onun mənim təcrübəmi qəbul etməsi mənim üçün xüsusi əhəmiyyətlidir".

K.Rocers 1966-cı ildə verdiyi müsahibəsində öz peşakar fəaliyyətini belə qiymətləndirir: "Mənim psixologiyada çox da yaxşı nüfuzum yoxdur, bu isə mənə o qədər də qayğılandırmır. Lakin təhsildə, sənəddə, qrup dinamikası və sosial işdə, fəlsəfədə, elmdə, teoloji psixologiyada, həmçinin digər sahələrdə ideyaların genişlənməsi və cəfə təsir göstərmişdir ki, bunu heç zaman təsəvvür belə etməzdim". Təmsil Universitetinin eməkdaşı Qovard Kirşenbaumenin sözlərinə görə, Karl Rocers psixologiyada müştəri-mərkəzli yanaşmanın banisi, humanist psixologiya və təhsil sahəsində aparıcı simalardan biridir.

Onun ideyaları "qaynar xətlər"də və digər krizis mərkəzlərində istifadə olunurdu. 1970-ci illərdə K.Rocers qrup psixologiyası metodundan istifadə etməklə beynəlxalq və etnik münasibətləri həll etməyə cəhd etdi. Bu məsələ ilə bağlı bir çox ölkələrdə (Meksika, Avstriya, Braziliya, Böyük Britaniya, Almaniya, İspaniya, İtaliya, Yaponiya, Cənubi Amerika, İsveçrə və b.) müəhazirlər oxudu, qrup görüşləri təşkil etdi.

Beləliklə, Karl Rocersin didaktik konsepsiyasının təşəkkülündə aşağıdakı mərhələləri fərqləndirmək mümkündür:

I mərhələ - ilkin dövr (1919-1927-ci illər). Təhsilin fəlsəfəsi ilə ilkin tanışlıq, tədris prosesində şagirdlərin passiv mövqeyinin qəbul edilməməsi, təlim prosesində tələbələrə azad seçim verilmişinin zəruriliyinin əsaslandırılması;

II mərhələ - frəqmentlər dövrü (1927-1940-cı illər). Pedaqoji təcrübə toplanması, psixoterapiyada müştəri-mərkəzli yanaşmanın təşəkkülü, şəxsiyyətyönlümlü təlim ideyasının irəli sürülməsi və qismən reallaşdırılması;

III mərhələ - innovasiya mərhələsi (1940-1961-ci illər). Uğurlu psixoterapiyanın və uğurlu pedaqoji fəaliyyətin üsul və vasitələrinin eyniliyi ideyasının irəli sürülməsi, şəxsiyyətmərkəzli (şəxsiyyətyönlümlü) təlim konsepsiyasının tam formalaşdırılması;

IV dövr - təbliğat və tətbiq etmə mərhələsi (1962-1987-ci illər). ABŞ-da və digər dünya ölkələrində K.Rocersin təhsilin inkişafı üçün vacib olan didaktik konsepsiyasının əsas ideyalarının (şagirdin tam və mütləq şəkildə, yəni necə varsa elə qəbulu, təlimin dəyər, məqsəd, məzmun, forma və metodlarının modifikasiyası prosesində şagirdə pozitiv yanaşma, şagirdin davranışına təsir göstərən biliklərin verilməsi) reallaşdırılması və yayılması.

1982-ci ildə ABŞ-in iki ən məşhur psixologiya jurnalının (Journal of Counseling Psychology və American Psychologist) sorğusuna əsasən Amerika tarixində ən yüksək təsiredici reytingə və nüfuzə malik Karl Rocers sahib olmuşdur. Hazırda Kaliforniya ştatının Santa Barbara Universitetində unikal bir kolleksiya qorunur. Həmin kolleksiya Karl Rocersin özü tərəfindən toplanan məqalələr, şəkillər və qeydlər daxildir. ABŞ-da Sülh İnstitutu Karl Rocersin adını daşıyır.

K.Rocers SSRİ-də baş verən siyasi hadisələrə böyük maraq göstərirdi. O, yenidənqurma illərində - 1986-cı ildə Moskvağa dəvət olundu. Psixoloqların çoxsaylı auditoriyası qarşısında çıxış etdi, bir neçə seans psixoterapevtik məşğələ keçdi. Onun Moskvağa gəlişi Rusiyada psixoterapiya və psixoloji konsultasiyanın inkişafına böyük təsir göstərdi. Erudisiyası, pedaqoji-psixoloji hazırlığı, mükəmməl elmi nəzəriyyələri ilə yanaşı, gülməhlığı, nikbinliyi, həyat enerjisi ilə moskvalıların təəccübünə səbəb olan K.Rocers bir ildən sonra - 4 fevral 1987-ci ildə Kaliforniya ştatının La-Xos şəhərində

dünyasını dəyişdi. Ölümündən bir-iki gün əvvəl ailəsinə xəbər gəldi ki, onu Nobel mükafatına təqdim ediblər. Özünün isə bundan xəbəri olmadı.

Üşaqlıqda K.Rocersin sevimli məşğuliyyətlərindən biri də macara romanlarını oxumaq idi. Bu romanlardan birinin qəhrəmanı balaca Rocersə güclü təsir göstərmişdi. Həmin qəhrəman kitabın bir fəslində hindularla, digərində dəniz quldurları ilə döyüşür və qalib gəlir, çox asanlıqla keçilməz səhranı keçir. Bir adamın yerin bütün sahələrində - quruda və dənizdə cəfəyi fəvqəladə qəhrəmanlıqlar balaca Rocersi heyratə salırdı. Karl Rocersin təlcyi də elə roman qəhrəmanlarının təleyinə bənzəyir. O, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə, xüsusilə də pedaqogika-psixologiya elminin və praktikasının inkişafına öz elmi-nəzəri və praktik fəaliyyəti ilə elə güclü təsir göstərmişdir ki, bu gün haqlı olaraq XX əsr psixologiyasının korifey şəxsiyyətlərindən biri hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Rüstəmov F. Pedaqogika tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2006.
2. Əliyev R. Psixologiya tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2006.
3. Орлов А. Человеческоцентрированный подход в психологии, психотерапии, образовании и политике (к 100-летию со дня рождения К.Роджерса) // Вопросы психологии. 2002, № 2.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Изд. группа "Прогресс" - "Универс", 1994.
5. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия. Теория, современная практика и применение. М., 2002.
6. Роджерс К., Дорфман Э., Хоббс

Н., Гордон Т. Клиентоцентрированная терапия. М.: Респ-бук; Киев: Ваклер, 1997.

7. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в обл. практ. работы. М.: Апрель-пресс: Эксмо-Пресс, 2000.

8. Роджерс К., Фрейберг Дж. Саобода учится. М.: Смысл, 2002.

9. Роджерс К. Вопросы, которые я бы себе задал, если бы был учителем // Эксперимент и инновации в школе. М., 2011, № 4.

Ф.Рустамов

Дидактические идеи Карла Роджерса
(гуманистическая педагогика)
Резюме

В статье говорится о фундаментальной теории гуманистической педагогики, а также высказывается о дидактических идеях видного деятеля этой теории Карла Роджерса.

F.Rustamov

Carl Rogers didactic thoughts
(humanitarian pedagogy)
Summary

The article is dedicated to the fundamental theories of humanitarian pedagogy and prominent representative of this theory Carl Rogers' (1902-1987) didactic thoughts.